

Az angyalok második kara Az ember tragédiájában.

A Tragédia első, mennyei színét az angyalok kara nyitja meg s az Úr első szavai után ismét az angyalok kara zendül fel. Erről mondja Pintér Jenő: *„Az angyalok második éneke az egész drámai költemény legnehezebben érthető része“*.¹ Jegyzetében Pintér minden szükséges tárgyi magyarázatot megad, többet nem foglalkozik vele, a könyv megszabott terjedelme szük helyre korlátozza a jegyzeteket. Magam több ízben foglalkoztam a Tragédia tervének magyarázatával, ehhez az angyalok karának szorosabb értelmezésére szintén nem volt szükségem.² Egy jegyzetes kiadás írása közben azonban feltűnt Alexander rég elavult jegyzetes kiadásának idevonatkozó magyarázata, amely tárgyi tekintetben kifogástalan ugyan, felfogása ellenben távol áll Madách művének tervétől, szellemétől.

Hogy Alexander Bernátnak az elsősorban iskolai használatra szánt Madách-magyarázata milyen felfogásból eredt, arra egy 1923-ban megjelent tanulmánya világít rá, amelyben az iskola céljai már nem kötötték meg.³ Néhány idézet kellő képet ad felfogásáról. „... Nyilvánvaló, hogy azok, akik a mű mítikus és transzcendens keretét tekintik a fődolognak, nem a költő álláspontjára helyezkednek, tehát nem érthetik meg a művet“. „Ez nem vallási mű; vallásos, de nem vallási. Semmi felekezet, semmi párt ne merjen a maga propagandája végett hozzá közeledni.“ „Aki vallást keres, olvassa a vallás műveit; a költő nem pótolja őket.“ „Kérde minden vallásos beállítástól függetlenül, mi az emberi élet sorsa, jelentése, értelme, ha a történet tükrében nézzük?“ „...mert az emberi élet gazdagsága, sokfélesége, jelentése csak történelmében tárul fel előttünk.“ Betetőzi mindezt a következő kijelentése: *„A mítikus jelenetekben sem Isten szólal meg, hanem Isten papja, vatesa: a költő.* Madách, aki rendezte a színjátékot, elmondja az értelmét a prólóban és az epilóiban. Nem Isten szerepét arrogálja magának, „de isteni ihlet inspirálja“.

Mint magyarázatomban kifejtettem, Alexander fel se tételezte, hogy a mű mennyei, paradicsomi és paradicsomon kívüli színe egyebek lehetnének, mint egy filozófiai problémákat görgető, modern természettudományi és szociológiai alapon álló költemény díszítései, a legjobb esetben kerete, melynek vajmi kevés köze van a mű értelméhez. Pedig Kármán Mór felhívta a figyelmet arra, hogy itt van a mű kulcsa, melyet Arany kongeniális lelke ismert fel először, igaz, a kulcsot Kármán se tudta a zárban megforgatni.

¹ *Madách Imre: Az ember tragédiája, Pintér Jenő* bevezető tanulmányával és magyarázó jegyzeteivel. Pantheon. A 135. lapon.

² *Kardéván Károly: Az ember tragédiájának magyarázata*, a Gyakorló-fügymnáziumi Egyesület kiadása, 1910 és Egyetemi Nyomda 1935; Madách-revizió, Napkelet, 1934.

³ *Alexander Bernát: Madách Imre. Az Ethika Tudományos Gyűjteménye*, Budapest, 1923.

Mi úgy láttuk, hogy Madách az ő mélyen vallásos lelke vívódásaiból felveti a kérdést: pusztá tudásunkkal, a Gondviselésbe vetett hit bizonyosága nélkül vállalhatjuk-e az élet terheit? A költő tehát megálmodtatja Adámmal, az örök filozófus emberrel az egész emberiség sorsát úgy, ahogy pusztá tudása a Gondviselésbe vetett hit nélkül látja a multat, jelent s kiméri a jövőt. A látomás hatása alatt Adám arra a meggyőződésre jut, hogy ezzel a tudással nem érdemes élni, ezzel el kell dobnia magától az életet s vele megsemmisítenie az emberiség jövőjét. De mikor apának tudja magát, mikor az emberiség fel nem tartóztathatott jövője csüggedő lelkét legmélyebb mélységeiben megrázza, elveti magától ezt a luciferi tudást, meggyőződéssel vallja, hogy egy teljesen fel nem fogható, végtelen bölcsességű és jóságú Isten tartja kezében az emberiségnek sorsát. Leborul Isten előtt: „Nélküled, ellened hiába vívok!”

Ezzel szemben Alexander azt tartja, hogy Madách műve feleletet keres erre a kérdésre: mi az emberi élet jelentése, ha a történet tükrében nézzük? A felelet azonban eleve hibás, ha a történelmet luciferi megvilágításban látjuk. Lucifer nem akarja ezzel Adámot megtéveszteni, de természetesen, a Gondviselésbe vetett hit nélkül mutatja be. Hisz az a kérdés: vele vagy az Úrral akarja-e az élet útját járni? Elszakad-e az Úrtól, vagy sem? És nem szabad megfélekedni, hogy a történelem még nincs befejezve s a rettentő „vég” is luciferi látás.

Mint hogy Alexander a mennyei jeleneteket szerkezetileg lényegteleneknek látja, a költő problémájának megoldását nem is a végső jelenetben, hanem a világuőrbeli színben találja meg: „S az ember célja a küzdés maga.” Sovány, sivár, vígasztalan megoldás! Szerkezetileg is súlyos hiba volna, ha a megoldás nem a mű végén jelenék ki.

Alexander racionalizálja az eget. Az Úr szerinte nem Isten, hanem maga a költő, aki a költői játékban nyugodtan mondhatja magáról: „Csak hódolat illet meg, nem bírálat”. Játék az angyalok karának éneke is, a mű elején csak úgy, mint a végén, és a mű értelmére vonatkozóan mélyebb jelentést nem kell benne keresni. Nincs is semmi bibliai felfogás az egész műben: az emberiség elejétől fogva haladónak volt teremtve, Adámot nem az Úr űzi ki a paradicsomból, hanem dacosan maga hagyja el, — szóval bibliai jelentésükből kiforgatott bibliai színeket rajzol a költő. Bizarr gondolat, költőietlen felfogás!

S most hallgassuk meg az angyalok karának második énekét:

Milyen büszke lánggolyó jó
 Önfényében elbizottan
 S egy szerény csillagesoportnak
 Ép ő szolgál öntudatlan.
²⁵ Pislog e parányi csillag,
 Azt hinnéd, egy gyöngy lámpa.
 S mégis millió teremtés
 Mérheterlen nagy világa. —
 Két golyó küzd egymás ellen
³⁰ Összehullni, szétsietni:
 S e küzdés a nagyszerű fék,
 Pályáján tovább vezetni.
 Mennydörögve zúg amaz le,
 Távolnan rettegve nézed:

- ³⁵ S kebelében milljó lény lel
Boldogságot, euyhe béket. —
Mily szerény ott — egykor majdan
Csillaga a szerelemnek,
Óvja őt meg ápoló kéz
- ⁴⁰ Vigaszul a földi nemnek. —
Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intő szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. —
- ⁴⁵ Rendzavarva jó amott az
Üstökös rettentő képe:
S im, az Ūr szavát meghallva.
Rend lesz útja ferdesége. —
Jösz te, kedves ifjú szellem
- ⁵⁰ Változó világgömböddel,
Aki gyászt és fénypalástot,
Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.
A nagy ég áldása rajtad!
Csak előre csüggedetlen;
- ⁵⁵ Kis határon nagy eszmék
Fognak lenni küzdelemben.
S bár a szép s rút, a mosoly s könny
Mint tavasz s tél közt vesz rajta,
Fénye, árnya léssen együtt:
Az Ūr kedve és haragja.“

Alexander azt mondja jegyzetében: „21—60. Az *alkotás külső képének leírása*“, utána pontos tárgyi magyarázatokat ad. A *Magyarzatban* pedig ezt olvassuk: „A teremtés műve be van fejezve. Az Ūr trónján ül és megindítja a nagy gépezetet, a csillagok járását. Körülötte az angyalok kara és a négy főangyal. A kar gyönyörködik a teremtés nagyszerű látványában és a hatalmas képet *leírja* [az aláhúzás a szerzőé]; a főangyalok mélyebben hatolnak be az Ūr művébe...“

Alexander tehát az angyalok karában mást nem lát, mint hogy leírja az Ūr alkotását és gyönyörködik benne. Elkerülte figyelmét, hogy az egész kar a *teremtésnek az ember szempontjából való méltatása*. A mennyei jelenet geocentrikus és anthropocentrikus, aminthogy a biblia is az: az emberhez szól és senki máshoz a világgyetemben. Az angyalok Isten üzeneteit közvetítik az emberhez és az ember megsegítése a rendeltetésük. Az angyalok érdeklődése azért fordul a Föld és az ember felé. Tudják, hogy az emberiségnek lesz jövője, azért beszélnek embermilliókról, tudják, hogy ez a jövő nem a paradicsomban fog lejátszódni, azért látják előre az eszmék küzdelmét. Lelborulnak az Ūr nagysága előtt, amely a teremtésben megnyilvánul, de minden féltő gondjuk csak a Föld s az ember felé irányul, hiszen legfőbb hivatásuk, hogy az embert földi életében megsegítsék.

És most fordítsuk le a próza nyelvére az angyalok énekét.

21—24. A Nap védszelleme büszkén görgeti a maga csillag-gömbjét, azt hiszi, hogy fénye önmagáért van, pedig egy csillagcsoport szolgálatában áll. A Földet s a Holdat kell megvilágítania.

24—28. A Föld aránylag parányi csillag, a Nap mellett olyan, mint egy kis lámpa s mégis sok millió teremtés a maga mérhetetlenül nagy világát találja meg benne.

29—32. A Napot és a Földet a centrifugális és centripetális erők összhangja tartja pályájukon, különben eltávolodnának egymástól, vagy összeköznének. Ezeknek fékjével haladnak útjukon.

33—36. A távolról szemlélő előtt a Föld, ez a kis csillag is félelmetesen mennydörögve zúg le, de közelről nézve sok milliő lény boldogságát mutatja.

37—40. Szerényen közeledik a szerelem csillaga, a Hold. Ezt megáldják az angyalok: legyen egykor vigasza a földi nemnek.

Itt megjegyezzük, hogy a szerelem a mű más helyén is mint felemelő és vigasztaló érzelem nyer jelentőséget. A paradicsomi színben Lucifer kételkedik a maga sikerében, mikor az első emberpár lágy enyélgesét szemléli:

„kik közt mint menhely áll.
Mely lankadástól óvja szívöket;
Emelve a bukót: ez érzelem.“

Alexandernál a legutolsó, 5. kiadásban, de a rendelkezésemre álló 2. kiadásban is helytelenül az érzelem áll. A Tragédia első kiadásában, de Tolnai Vilmos kiadásának tanúsága szerint a kéziratban is: ez érzelem, tehát a szerelem. A XV. színben is az Úr Éva helyét Adám mellett mint „vigasztaló“ mosolygó géniuszát jelöli ki.

41—44. A kozmikus ködfoltok, mint elenyészett csillagok részecskéi, az elbizakodott, hiú embert figyelmeztetni fogják arra, hogy amit az Úr teremtett, azt meg is semmisítheti, de mert belőlük új világokat (csillagokat) teremt, biztatói lesznek az örök életben hívő és olykor mégis kételkedve csüggedő embernek.

45—48. Az üstökös rendzavaró, majd újra az isteni rendhez igazodó képében is szimbólumot fog az emberiség látni. Az isteni igazságnak, az isteni törvénynek érvényesülnie kell: az Istentől elforduló embernek vissza kell térnie Istenhez.

49—60. Az előbb még távolról lezúgó, most közeledő Föld védszellemehez meleg szeretettel szólnak az angyalok. A Föld gyászt és fénypalástot, zöld és fchér mezt váltakozva vesz fel, azaz éjtszaka és nappal, tavasz és tél változik rajta. A következőkben pedig a bűnbeesés anticipációját is megtaláljuk, mert bár az ember a Földön paradicsomi boldogságra volt teremtve, az angyalok tudják, hogy eszmékért fog küzdeni és szépben, rútban, örömben, bánatban, az Úr áldásában és átkában lesz része.

Az angyalok kara tehát a teremtésnek nem külső leírását adja, nem az érdektelen szemlélődő tárgyilagossága nyilvánul meg benne, hanem az angyalok rendeltetésének megfelelően azt fejezi ki: mit jelent a teremtés az emberre nézve. A Föld boldog otthont ad az embernek, a Naptól kapja a világosságot, a Hold az ő vigasztalását szolgálja, a születő és enyésző csillagok, az üstökösök az Úr végtelen hatalmára figyelmeztetik és alázatosságra tanítják. Az angyalok kara az emberiség földi életének alaphangját üti meg és szerves része a mű expozíciójának.

Ha az ember beleéli magát Az ember tragédiájának gondolati és képzeleti világába, minden egyes sora önkényt kifejlik.

Kardeván Károly.